

Баліцька В.В.,

доктор економічних наук,
старший науковий співробітник
відділу державних фінансів
ДУ “Інститут економіки
та прогнозування НАН України”

СОЦІАЛЬНА СПРАВЕДЛИВІСТЬ ОПОДАТКУВАННЯ КРІЗЬ ПРИЗМУ ПЛАТОСПРОМОЖНОСТІ СУБ’ЄКТІВ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Розглянуто проблеми реалізації принципу соціальної справедливості оподаткування в контексті оцінки реальної платоспроможності платників податків. З огляду на постійне погіршення її динаміки запропоновано ввести статистичне спостереження зміни фінансових індикаторів підприємств із метою виявлення загрозливих тенденцій та вжиття необхідних заходів регулювання на державному рівні.

The article deals with the problems of realizing the principle of social justice of taxation in the context of real evaluation of tax payers' solvency. In view of the constant worsening of its dynamics in the article suggested introducing statistical monitoring of financial indicators' changes at enterprises in order to detect dangerous tendencies and undertake necessary measures for regulation at a government level.

Ключові слова: платоспроможність, суб’єкти оподаткування, соціальна справедливість.

Ст. 4 Податкового кодексу України (*дали* — Кодекс) встановлені основні засади податкового законодавства. Зокрема, визначено, що податкова система повинна ґрунтуватися на *принципі соціальної справедливості*, який передбачає *встановлення податків і зборів відповідно до платоспроможності платників податків* (п. 4.1.6)¹. Це лаконічне визначення має глибокий зміст. Воно докорінно змінює усталені підходи в частині дотримання даного принципу та значно розширює їх. Судячи зі змісту соціальна справедливість поширюється на всіх платників податків та логічно передбачає проведення діагностики стану платоспроможності в широкому форматі, тобто з позиції не тільки оцінки зміни доходів фізичних і юридичних осіб після сплати податків, а й наявності реальних ліквідних грошових ресурсів для своєчасної сплати податків і зборів до бюджету та соціальних фондів.

Варто звернути увагу на те, що в на сьогодні нечинному Законі України “Про систему оподаткування” від 25.06.1991 № 1251-ХІІ у ст. 3 “Принципи побудови та призначення системи оподаткування” дотримання принципу соціальної справедливості зводилося переважно до захисту доходів малозабезпечених верств населення². Хоча цей принцип був проголошений, насправді він не реалізовувався, навпаки, внаслідок зміни правил оподаткування фізичних осіб матеріальне становище

¹ Податковий кодекс України: Закон України від 02.12.2010 № 2755-VI: [Електр. ресурс]. — <http://www.ligazakon.ua>.

² Про систему оподаткування: Закон України від 25.06.1991 № 1251-ХІІ: [Електр. ресурс]. — <http://www.ligazakon.ua>.

незаможних верств населення істотно погіршилося. Зокрема, запровадження в Україні єдиної ставки оподаткування на рівні 13, а потім 15 % незалежно від доходів громадян переклало податковий тягар саме на бідних людей. Тому насправді податкові преференції в частині оподаткування своїх доходів отримали не соціально вразливі верстви населення, а громадяни з високими й надвисокими доходами.

Цікаво, що з позицій захисту доходів громадян та їх певного соціального вирівнювання принцип соціальної справедливості оподаткування був обґрунтований ще А. Смітом, який свого часу підкреслював, що громадяни повинні брати участь у підтримці держави відповідно до своїх доходів, котрі кожний отримує під її охороною. Він також вважав, що принципу справедливості має відповідати пропорційне оподаткування, коли особи з різними доходами вносять до бюджету однакову їх частку.

В наукових дискусіях і практиці оперують такими поняттями, як горизонтальна й вертикальна справедливість у оподаткуванні. Але вони стосуються також переважно оцінки доходів, а не реальної платоспроможності у фінансовому розумінні. Зокрема, *горизонтальна справедливість* означає утримання рівновеликих податків із індивідів, котрі мають однаковий дохід. Принцип горизонтальної справедливості, або платоспроможності, передбачає, що до однакових доходів має застосовуватися відповідна податкова ставка. *Вертикальна справедливість* означає утримання податків із індивідів відповідно до їхніх доходів. Принцип вертикальної справедливості, або вигід, зводиться до такого: хто отримує від держави більше благ, той повинен платити більше податків. Принципи горизонтальної й вертикальної справедливості можуть застосовуватися одночасно, але найчастіше перевага надається принципу платоспроможності, орієнтованому на оцінку рівня доходів, які залишаються в розпорядженні суб'єктів після сплати податків. Утім, як показує світова практика, навіть одночасне застосування зазначених принципів не дає змоги розв'язати проблему, в якій мірі неоднаковий економічний стан платників податків має зумовлювати нерівність їх податкової позиції та яким чином повинні застосовуватися податкові ставки в таких умовах. Це змушує замислитися над тим, як можна досягти соціальної справедливості в оподаткуванні на підставі оцінки доходів і платоспроможності.

Тісний зв'язок між порядком сплати податків та платоспроможністю суб'єктів податкових відносин (але також у розумінні оцінки їхніх доходів) був установлений представником класичної школи політичної економії Дж.С. Міллем. Цей зв'язок учений досліджував на основі теорії рівності пожертви. Трактуючи податок як певну жертву, Дж. Мілль розглядав її тягар залежно від величини того, що залишається в платників, а не того, що сплачується. Тому навіть за низької ставки податковий тягар може бути занадто важким, якщо кошти, котрі залишилися в платників, не можуть задовольнити їхні першочергові потреби³. З огляду на це розподіл податкового навантаження вчений прив'язував насамперед до фінансового

³ Історія економічних учень: Підруч.: У 2-х ч. — Ч. 1 / За ред. В.Д. Базиловича. — 3-тє вид., випр. і доп. — К.: Знання, 2006. — 582 с.

становища платників податків. За висновками Дж. Мілля, податки, які вилучає держава, не повинні порушувати принципи вільної конкуренції, вони мають позитивно впливати на процеси виробництва та ґрунтуватися на принципах справедливості, рівномірності, еквівалентності, платоспроможності. Цілком логічно, що за принципом платоспроможності кожен суб'єкт у той чи інший проміжок часу має право віддавати державі ту частину доходів, яка відповідає його можливостям. І якщо в нього для здійснення платежів до бюджету не вистачатиме ліквідних ресурсів, він справді може виглядати жертвою податкової системи й державної фіскальної політики.

Більш детально фінансова наука розглядає три аспекти застосування принципу платоспроможності при формуванні податкової системи: рівної абсолютної жертви, рівної відносної жертви та рівної граничної жертви⁴. До речі, вони також орієнтовані на аналіз величини доходів, яка залишається в суб'єктів після сплати податків. Згідно з *принципом рівної абсолютної жертви*, втрата корисності за абсолютною величиною має бути рівною для всіх. *Принцип рівної відносної жертви* передбачає, що відносні позиції платників податків залишаються незмінними до та після їх сплати. За *принципом рівної граничної жертви*, зниження граничної корисності від сплати податків має бути рівним для всіх. Слід зазначити, що найчастіше принцип платоспроможності розуміли як принцип рівної абсолютної жертви. Але на сьогодні, в контексті потенційних доходів, він асоціюється із принципом рівної відносної жертви. За висновками науковців і експертів, таке розуміння найбільше відповідає загальним правилам справедливого оподаткування доходів.

Утім, оцінка платоспроможності лише за доходами, на наш погляд, надто звужена, а головне не адекватна сучасним тенденціям. Навіть у разі значних доходів і великих прибутків на поточних банківських рахунках суб'єкта господарювання може не бути ліквідних ресурсів для виконання ним податкових зобов'язань, тобто він може виявитися неплатоспроможним. Тому необхідно чітко окреслити сферу дії понять “платоспроможність”, “дохід” та визначити критерії, за якими їх можна застосовувати як основу реалізації принципу соціальної справедливості.

Зміна політичних, економіко-соціальних умов різних країн та глобалізація фінансової системи істотно трансформували принцип платоспроможності. Сьогодні платоспроможність (особливо зважаючи на причини фінансових криз) великою мірою залежить від руху грошових потоків на внутрішньо- й міждержавному рівні; обігу цінних паперів, їх структури та обсягів; особливостей функціонування платіжних систем усередині країни та між державами; структури капіталу суб'єктів господарювання, забезпеченості економіки грошовою масою та обсягу її основної складової для розрахунків між суб'єктами економіки — безготівкової грошової маси.

⁴ Луїна І.О. Державні фінанси та реформування міжбюджетних відносин: Моногр. — К.: Наук. думка, 2006. — С. 85.

З огляду на зазначене необхідно внести певні уточнення в розуміння п. 4.1.6 Кодексу та розглядати його саме з позицій оцінки платоспроможності, а не лише наявного доходу. За визначенням платоспроможність — це фінансова можливість підприємства здійснювати всі обов'язкові платежі постачальникам, розраховуватися з бюджетом у необхідному обсязі та в зазначений термін наявними в нього коштами або такими, які безперервно поповнюються за рахунок його діяльності. Стан платоспроможності є одним із основних якісних показників діяльності підприємств, котрий дає змогу забезпечувати ділову активність та своєчасно й у повному обсязі виконувати всі грошові зобов'язання.

Як уже наголошувалося, в податковій практиці платоспроможність традиційно асоціюється з величиною доходу, який потенційно залишається в суб'єкта оподаткування після сплати податків. Між тим конкретне фінансове поняття “платоспроможність” не можна ототожнювати з величиною доходу в результаті господарської діяльності. Дохід — це грошові й натуральні надходження від використання факторів виробництва: робочої сили, капіталу, власності. Загальна грошова виручка підприємства, одержана в результаті діяльності основних, допоміжних виробництв підприємства, а також від реалізації різних послуг, становить валовий дохід. Частина доходу, що потрапляє в розпорядження фізичних і юридичних осіб після сплати податків із метою здійснення подальших витрат і заощаджень, становить наявний дохід. Утім, між моментом отримання доходу та формуванням показників реальної платоспроможності — значна кількість процедур відшкодування раніше зазначених витрат, розподілу доходу, виплати заробітної плати, формування запасів, спрямування коштів на підготовку нового виробничого циклу тощо. Таким чином, платоспроможність відображає дуже рухливий стан фінансової позиції підприємств, що формується в результаті постійного руху грошових потоків під час виконання всіх зобов'язань, у т. ч. податкових.

Виходячи з цього в редакції п. 4.1.6 Кодексу принцип податкової платоспроможності треба розуміти як фактичну здатність суб'єктів до сплати податків відповідно до їхніх економічних можливостей. Даний пункт передбачає “...установлення податків та зборів відповідно до платоспроможності платників податків”⁵. Саме це й викликає питання, оскільки встановити податки, збори та їх ставки залежно від платоспроможності окремих платників податків досить проблематично. Так, у книзі “Мікроекономіка” принцип платоспроможності в оподаткуванні хоч і розглядається крізь призму податкового тягаря, котрий залежить від платоспроможності, виміряної через дохід чи багатство, наголошується на тому, що цей принцип не визначає, наскільки більше повинні платити ті, хто має вищий дохід⁶. Окрім того, різний економічний стан платників податків не може слугувати підставою для об'єктивної диференціації ставок податків залежно від їх

⁵ Податковий кодекс України: Закон України від 02.12.2010 № 2755-VI: [Електр. ресурс]. — <http://www.ligazakon.ua>.

⁶ Семюелсон П.А., Нордгауз В.Д. Мікроекономіка: Пер. з англ. — К.: Основи, 1998. — 676 с.

потенційної платоспроможності. Це цілком об'єктивно впливає з асиметричності інформації та постійної зміни платоспроможності суб'єктів економіки в результаті руху грошових потоків і виконання всіх зобов'язань під час ведення господарської діяльності.

Тому, на нашу думку, принцип соціальної справедливості оподаткування в редакції п. 4.1.6 Кодексу (установлення податків і зборів відповідно до платоспроможності платників податків) не може бути застосований до кожної юридичної особи. Варто було б деталізувати сферу його дії в частині забезпечення соціальної справедливості окремо щодо фізичних і юридичних осіб.

Що стосується юридичних осіб, то дія принципу може бути перевірена на макроекономічному рівні у форматі оцінки загального стану платоспроможності та виявлення ефекту впливу механізмів економічної політики, насамперед податкової й монетарної, на ці процеси. Варто підкреслити, що принцип платоспроможності виводить на перший план ідею справедливого розподілу податкового тягаря з огляду на реальний фінансовий стан. Вважаємо, що оцінка податкового навантаження на основі діагностики реальної платоспроможності є актуальною. Втім, найчастіше як критерій використовується відношення величини податкових платежів (або всіх доходів) зведеного бюджету до ВВП, але такий підхід не дає уявлення про фактичне податкове навантаження на ліквідні грошові ресурси та здатність безперешкодно сплачувати податки.

Оцінка платоспроможності платників податків на макроекономічному рівні

Для того щоб визначити платоспроможність суб'єктів господарювання України на макроекономічному рівні, потрібно розрахувати показники, що її характеризують, у динаміці. До них можна віднести коефіцієнти поточної й абсолютної ліквідності, забезпечення власними оборотними активами, фінансової автономії. Варто зауважити, що по сукупності українських підприємств зазначені показники не розраховуються. Для порівняння: в Російській Федерації постійно визначаються та оприлюднюються в статистиці коефіцієнти платоспроможності й фінансової стійкості великих і середніх підприємств та організацій (табл. 1). А саме коефіцієнти поточної ліквідності, автономії, забезпеченості власними оборотними засобами. Для їх розрахунку розроблені Методологічні рекомендації щодо проведення аналізу фінансово-господарської діяльності організацій, затверджені Держкомстатом Росії⁷.

Динаміка показників платоспроможності організацій (без малих підприємств) у РФ відстежується з 1990-х рр. Окрім того, органами статистики цієї країни детально аналізується динаміка дебіторської й кредиторської заборгованості та їх прострочені частки, структура розрахунків за відвантажену продукцію й виконані роботи, частка оплаченої продукції в обсязі відвантаженої продукції в

⁷ Методологические рекомендации по проведению анализа финансово-хозяйственной деятельности организаций, утвержденные заместителем председателя Госкомстата России В.И. Галицким 28.11.2002: [Електр. ресурс]. — <http://www.gks.ru/>

Таблиця 1. Динаміка коефіцієнтів платоспроможності організацій (без суб'єктів малого підприємництва) в Російській Федерації протягом 2000–2010 рр., за даними бухгалтерського обліку, %

Рік	Коефіцієнт поточної ліквідності (оптимальне значення – 200)	Коефіцієнт забезпеченості власними оборотними активами (оптимальне значення – 10)	Коефіцієнт автономії (оптимальне значення – 50)
2000	102,5	-7,4	59,9
2002	109,7	-6,6	60,1
2004	113,1	-10,6	54,4
2006	123,7	-13,3	57,1
2008	129,2	-14,1	50,5
2009	129,4	-18,8	51,6
2010*	186,8	-16,4	45,3

* Оперативні дані.

Джерело: Финансы организаций: [Електр. ресурс]. — <http://www.gks.ru/wps/wcm/connect/rosstat/rosstatsite/main/finance/>

розрізі суб'єктів природних монополій і організацій, які випускають промислову продукцію.

В Україні діагностика тенденцій платоспроможності й фінансової стійкості великих і середніх підприємств та організацій на макроекономічному рівні не здійснюється. Як наслідок, профільні міністерства й відомства не володіють ситуацією та не можуть адекватно реагувати. У 2006 р. вийшов наказ Міністерства економіки України “Про затвердження Методичних рекомендацій щодо виявлення ознак неплатоспроможності підприємства та ознак дій з приховування банкрутства, фіктивного банкрутства чи доведення до банкрутства” від 19.01.2006 № 14. У 2010 р. названі методичні рекомендації були розширені й доповнені згідно з наказом Мінекономіки від 26.10.2010 № 1361, зокрема наведено методику оцінки фінансово-господарського стану підприємств, яка включає оцінку їхніх основних засобів, показників ліквідності та фінансової стійкості. Втім, оцінка за такими показниками проводиться не по всіх підприємствах, а лише в разі виявлення ознак неплатоспроможності певного підприємства та його дій із приховування банкрутства, фіктивного банкрутства чи доведення до банкрутства.

Проведені нами макроекономічні оцінки стану платоспроможності суб'єктів економіки України свідчать про те, що економічні агенти не мають достатніх фінансових ресурсів для виконання своїх платіжних зобов'язань, у т. ч. для сплати податків, що пов'язано в першу чергу із загальною низькою платоспроможністю переважної більшості суб'єктів податкових відносин та низьким рівнем монетизації національної економіки, визначеним за показником фінансової глибини (величини грошових коштів у безготівкових розрахунках). Такий висновок зроблено на основі проведених розрахунків відповідних показників та їх динаміки.

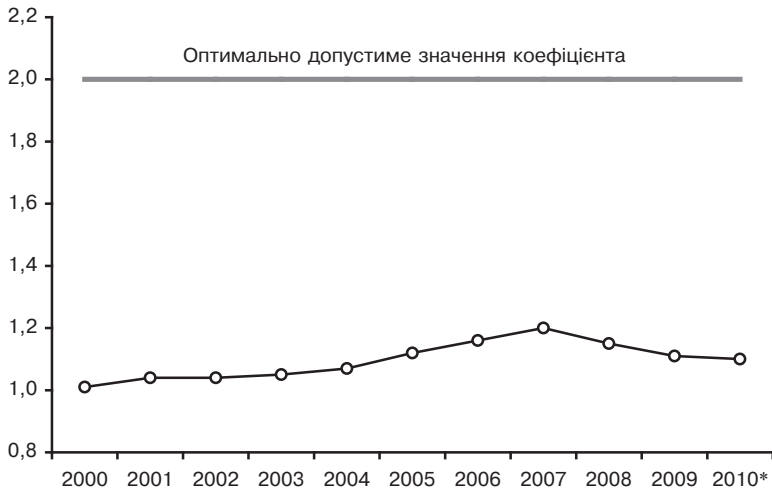
Загальний стан ліквідності суб'єктів господарювання України

Для аналізу тенденцій ліквідності українських підприємств на макроекономічному рівні нами розраховані коефіцієнти поточної й абсолютної ліквідності з 2000 по 2010 рр. Такий період дає змогу зробити конкретні висновки та діагностувати стан платоспроможності. Оскільки коефіцієнт поточної ліквідності характеризує відношення фактичної величини оборотних активів до всіх короткострокових зобов'язань (які включають кредиторську заборгованість постачальникам, платежі до бюджету й соціальних фондів, погашення короткострокових кредитів, позичок, борги із заробітної плати), він показує, наскільки всі оборотні активи підприємства покривають поточні зобов'язання. Вважається, що його критичне значення — 1, а найбільш сприятливе — від 1,5 до 2,0⁸. За нашими розрахунками⁹, коефіцієнт поточної ліквідності українських підприємств у 2000—2004 рр. перебував майже на межі критичних значень (рис. 1). Найвищим за досліджуваний період він був у 2007 р. — 1,2, а на кінець 2010-го — 1,1. Це означає, що, з теоретичної точки зору, українські підприємства можна вважати неплатоспроможними, оскільки вони в змозі погасити свої поточні зобов'язання тільки в тому разі, якщо мобілізують усі оборотні активи, незалежно від джерел їх формування. Між тим саме це є найбільш проблематичним з огляду на постійне накопичення дебіторської заборгованості. Розрахунок коефіцієнта поточної ліквідності за 2000—2010 рр., навіть при включенні всіх складових оборотних активів, дав результат лише на рівні 1,01—1,20. Але якщо коефіцієнт близький до одиниці або менший, то підприємство має неліквідний баланс та перебуває в зоні високого фінансового ризику.

Виходячи з цього українські підприємства не спроможні погашати свої поточні зобов'язання. Для того щоб суб'єкт економіки почувався впевнено у фінансовому плані, величина його оборотних активів має приблизно в 1,5—2 рази перевищувати обсяг короткострокових зобов'язань. Тоді йому не загрожує банкрутство, погіршення ділової активності та економічного стану. Значення коефіцієнта поточної ліквідності, істотно нижче за оптимальне, вказує на те, що українські підприємства, з позиції їх оцінки на макроекономічному рівні, є неплатоспроможними. Для підтвердження цього висновку нами розраховано

⁸ Коефіцієнт поточної ліквідності розраховано як відношення загального обсягу оборотних активів до величини короткострокових зобов'язань суб'єктів економіки.

⁹ Розрахунки показників проведено на підставі: *Крамаренко Г.О., Чорна О.Є.* Фінансовий менеджмент. — К.: Центр навч. літ-ри, 2006. — 520 с.; *Савчук М.М., Сокоринська І.Г.* Діагностика фінансового забезпечення в процесі управління підприємством: Моногр. — Д.: Зоря, 2005. — 128 с.; *Управління підприємствами: сучасні тенденції розвитку: Моногр. / Н.П. Гончарова, О.С. Федонін, Г.О. Швиданенко та ін.; за заг. ред. О.С. Федоніна.* — К.: КНЕУ, 2006. — 282 с.; *Фінансовий менеджмент / Кер. кол. авт. і наук. ред. А.М. Поддєрьогін.* — К.: КНЕУ, 2005. — 536 с.; *Кузьмін О.Є., Мельник О.Г.* Нормативно-критеріальне забезпечення діагностики фінансового стану підприємства // *Фінанси України.* — 2010. — № 8. — С. 105; Про внесення змін до Методичних рекомендацій щодо виявлення ознак неплатоспроможності підприємства та ознак дій з приховування банкрутства, фіктивного банкрутства чи доведення до банкрутства: Наказ Міністерства економіки України від 26.10.2010 № 1361: [Електр. ресурс]. — <http://me.kmu.gov.ua/>

* Оперативні дані.

Джерело: розраховано на підставі даних статистичних збірників “Фінанси України” за 2001—2003 рр.; “Діяльність підприємств — суб’єктів підприємницької діяльності” за 2004—2009 рр.; офіційного сайту Державної служби статистики України (<http://www.ukrstat.gov.ua>).

Рис. 1. Стан поточної ліквідності (платоспроможності) суб’єктів господарювання України, 2000—2010 рр.

також коефіцієнт абсолютної ліквідності, оскільки у складі оборотних активів є так званий баласт, який неможливо швидко перетворити на ліквідний ресурс.

На початок 2011 р., за узагальненими даними балансів суб’єктів економіки України, поточні зобов’язання становили 1306,8 млрд грн, тоді як оборотні активи — 1433,5 млрд грн, у т. ч. дебіторська заборгованість — 941,3 млрд грн (65,7 % загальних оборотних активів), виробничі запаси — 306,1 млрд грн (21,4 %), поточні фінансові інвестиції — 54,6 млрд грн (3,8 %), грошові кошти та їх еквіваленти — 92,1 млрд грн (6,4 %).

Дебіторську заборгованість стягнути неможливо, поточні фінансові інвестиції, які вкладаються на рік, повернути проблематично, швидко реалізувати виробничі запаси без фінансових втрат, щоб отримати у своє розпорядження найбільш ліквідний ресурс — грошові кошти, теж не можна. Тому коефіцієнт абсолютної ліквідності відображає спроможність підприємств виконувати свої грошові зобов’язання найбільш реалістично, оскільки не включає дебіторську заборгованість та вартість виробничих запасів. Він “більш правдивий”, адже показує, яку частину боргів може сплатити підприємство негайно й безперешкодно за рахунок мобілізації грошових коштів і поточних фінансових інвестицій. Даний коефіцієнт має перебувати в межах 0,20—0,35. Якщо його значення менше за 0,2, це є зовнішньою ознакою неплатоспроможності. На початок 2011 р. коефіцієнт абсолютної ліквідності становив лише 0,112, що майже на 80 % гірше, ніж нижня межа критичного значення, та втричі гірше, ніж вища (табл. 2). Отже, можна припустити, що суб’єкти господарювання через низьку платоспроможність не в змозі виконувати після

Таблиця 2. Динаміка коефіцієнта абсолютної ліквідності суб'єктів господарювання України, 2000—2010 рр.

Коефіцієнт абсолютної ліквідності	2000	2002	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Включаючи поточні фінансові інвестиції	0,046	0,058	0,10	0,140	0,153	0,176	0,163	0,142	0,112
Без поточних фінансових інвестицій	0,035	0,040	0,06	0,085	0,088	0,990	0,087	0,060	0,070

Джерело: розраховано на підставі даних статистичних збірників “Фінанси України” за 2001—2003 рр.; “Діяльність підприємств — суб'єктів підприємницької діяльності” за 2004—2009 рр.; офіційного сайту Державної служби статистики України (<http://www.ukrstat.gov.ua>).

настання встановленого строку сплати грошові зобов'язання перед кредиторами, в т. ч. із заробітної плати, а також виконувати зобов'язання в частині сплати страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, податків і зборів (обов'язкових платежів).

Варто зазначити, що, відповідно до найпоширеніших методик розрахунку коефіцієнта абсолютної ліквідності, до обсягу грошових коштів та їх еквівалентів додається обсяг поточних фінансових інвестицій. Утім, з огляду на те, що суб'єкти економіки для здійснення платежів, як правило, не вилучають вкладені фінансові інвестиції, а користуються виключно коштами з банківських рахунків, нами коефіцієнт абсолютної ліквідності розраховано на основі грошових коштів та їх еквівалентів, оскільки, на наш погляд, ця методика найбільш реалістично відображає стан платоспроможності (див. табл. 2). Зважаючи на негативну динаміку останньої, поліпшити її стан можливо лише шляхом її відновлення та кардинального збільшення оборотних активів, які формуються на власній основі.

Загальний рівень забезпеченості суб'єктів господарювання України власними оборотними активами

Про незадовільний стан платоспроможності українських підприємств та гострий дефіцит їхніх оборотних ресурсів свідчить і коефіцієнт забезпечення власними оборотними активами (рис. 2).

За нашими розрахунками, на кінець 2010 р. економічні агенти України мали від'ємне значення забезпеченості власними оборотними активами, на рівні –480 млрд грн. Коефіцієнт забезпеченості на початок 2011-го становив –28,7 %¹⁰. Причому починаючи з 2001 р. він має тенденцію до постійного зниження. Від'ємне значення свідчить про дефіцит власних коштів і те, що активи сформовані виключно за рахунок залучених джерел. Між тим обсяг власних оборотних активів повинен становити близько 10 %¹¹ від загальної суми активів,

¹⁰ Коефіцієнт забезпеченості власними оборотними активами розраховано як відношення власних оборотних активів до величини загальних оборотних активів, що перебувають у розпорядженні суб'єктів економіки.

¹¹ Такий критерій необхідного рівня забезпеченості власними оборотними активами встановлено наказом Міністерства економіки України “Про внесення змін до Методичних рекомендацій щодо виявлення ознак неплатоспроможності підприємства та ознак дій з приховування банкрутства, фіктивного банкрутства чи доведення до банкрутства” від 26.10.2010 № 1361.

Джерело: розраховано на підставі даних статистичних збірників “Фінанси України” за 2001—2003 рр.; “Діяльність підприємств — суб’єктів підприємницької діяльності” за 2004—2009 рр.; офіційного сайту Державної служби статистики України (<http://www.ukrstat.gov.ua>).

Рис. 2. Стан забезпечення власними оборотними активами суб’єктів господарювання України на макроекономічному рівні, 2000—2010 рр., %

тобто 150—200 млрд грн. Значний дефіцит власних оборотних активів українських підприємств та погіршення індикаторів ліквідності є ознаками їх фінансового виснаження, котре характеризує становище корпорації, яка ще не стала банкрутом, але повинна негайно вжити заходів, щоб зберегти контроль над своїми активами та підвищити платоспроможність¹². Цікаво що, на думку деяких учених, власні оборотні активи мають становити не менше 30—40 % загальних оборотних активів¹³.

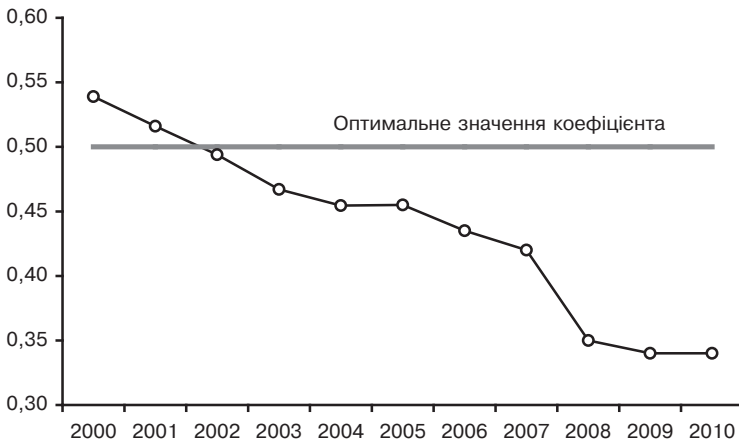
Загальний стан фінансової автономії суб’єктів господарювання України

Третім показником незадовільного стану платоспроможності українських підприємств на макроекономічному рівні є коефіцієнт фінансової автономії. Він характеризує ступінь залежності підприємства від зовнішніх джерел фінансування (оптимальне значення — 0,5 %). Як видно з рис. 3, за макроекономічними оцінками, стан фінансової автономії¹⁴ вітчизняних підприємств погіршується. У 2000—2001 рр. відповідний коефіцієнт перебував у межах допустимих значень, а з 2003-го постійно знижується. Така тенденція є дуже небезпечною,

¹² Суторміна В.М. Фінанси зарубіжних корпорацій: Підруч. — К.: КНЕУ, 2004. — С. 261.

¹³ Мішина С.В., Мішин О.Ю. Організаційно-економічний механізм управління фінансовими ресурсами на підприємстві. — Х.: Вид-во ХНЕУ, 2006. — С. 155.

¹⁴ Коефіцієнт фінансової автономії розраховано як відношення обсягу власного капіталу до загальної величини валюти балансу.

Джерело: розраховано на підставі даних статистичних збірників “Фінанси України” за 2001—2003 рр.; “Діяльність підприємств — суб’єктів підприємницької діяльності” за 2004—2009 рр.; офіційного сайту Державної служби статистики України (<http://www.ukrstat.gov.ua>).

Рис. 3. Стан фінансової автономії суб’єктів господарювання України на макроекономічному рівні, 2000—2010 рр.

оскільки вказує на фактичну втрату контролю над підприємством та високу ймовірність того, що його майновими правами заволодіють кредитори. До речі, така ймовірність підтверджується всіма розрахованими показниками, які засвідчили значне зниження платоспроможності суб’єктів господарювання України.

На наше переконання, окреслені вище тенденції мають дати поштовх для створення системи діагностики стану платоспроможності на макроекономічному рівні, зміни базових ідей, що визначають головні напрями державної політики у фінансовій сфері, та реалізації принципів податкового законодавства.

Підсумовуючи сказане, слід зазначити таке. Динаміка коефіцієнтів поточної й абсолютної ліквідності, забезпечення власними оборотними активами, фінансової автономії показала, що стан платоспроможності суб’єктів господарювання України неухильно погіршується. Як наслідок, збільшується навантаження на ліквідні ресурси при сплаті податків та формується високий податковий тиск.

Якщо платоспроможність юридичних осіб постійно погіршується, а податковий тягар у частині оподаткування доходів фізичних осіб перекладено на громадян із низькими доходами, отже, принцип соціальної справедливості в редакції п. 4.1.6 Податкового кодексу України не дотримується. Тому доцільно переглянути сутність даного пункту та сферу його дії. Для цього пропонується:

— розмежувати поняття “дохід”, “наявний дохід” та “платоспроможність”; уточнити поняття “платоспроможність у системі оподаткування”, яке повинне не тільки включати звичне трактування (величина доходу, що залишається після сплати податків), а й виражати фінансову спроможність суб’єктів господарювання здійснювати всі належні платежі, в т. ч. до бюджету й соціальних фондів;

— принцип соціальної справедливості використовувати при оподаткуванні доходів саме фізичних осіб, оскільки з допомогою інструментів податкової політики та на основі аналізу декларацій про доходи можливо забезпечити його виконання;

— поняття “платоспроможність” у податковому законодавстві доцільно застосовувати до суб’єктів, котрі ведуть господарську діяльність, тобто до платників податків — юридичних осіб, та кваліфікувати її як спроможність здійснювати всі належні платежі в необхідному обсязі та у визначений термін наявними коштами або такими, які поповнюються безпосередньо за рахунок діяльності підприємства¹⁵;

— п. 4.1.10 Податкового кодексу України, що визначає принцип рівномірності та зручності сплати як “установлення строків податків та зборів, виходячи із необхідності забезпечення своєчасного надходження коштів до бюджетів для здійснення витрат бюджету та зручності їх сплати платниками”, доповнити *принципом забезпечення платоспроможності платників податків — юридичних осіб* із застосуванням інструментів фіскальної й монетарної політики, а також проведенням постійного моніторингу стану платоспроможності з метою вчасного реагування та вжиття відповідних заходів.

На державному рівні необхідні пильне статистичне спостереження та регулярна діагностика стану платоспроможності суб’єктів господарювання — для виявлення неефективних механізмів економічної політики, що погіршують тенденції; потрібно оприлюднювати результати таких дій та вживати заходів економічного й законодавчого впливу.

Погіршення платоспроможності українських підприємств указує на їх слабкий фінансовий стан, нарощення державного й корпоративного боргу, відсутність економічних ресурсів для розширення сфери виробництва та споживання тощо. Крім того, стан платоспроможності є заручником негативних процесів формування й використання капіталу суб’єктів господарювання, неієвості механізмів податкової та монетарної політики, а також відсутності загального державного плану дій, спрямованого на кардинальну зміну ситуації. Цей аспект оцінки стану платоспроможності буде розглянуто в наступній статті.

¹⁵ Про внесення змін до Методичних рекомендацій щодо виявлення ознак неплатоспроможності підприємства та ознак дій з приховування банкрутства, фіктивного банкрутства чи доведення до банкрутства: Наказ Міністерства економіки України від 26.10.2010 № 1361: [Електр. ресурс]. — <http://me.kmu.gov.ua/>